

O'SPIRINLARNING KASBGA TAYYORGARLIK MUAMMOSI

Xudoyberdiyeva Komila Xayrullayevna

Toshkent viloyati Chirchiq shahar 21-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'spirinlarning kasbga tayyorgarlik jarayonida uchraydigan psixologik muammolar, kasb tanlashga ta'sir etuvchi omillar hamda ularni bartaraf etish yo'llari yoritiladi. O'spirinlik davrida kasbiy yo'nalishni to'g'ri tanlash shaxsning kelajakdagi hayotiy muvaffaqiyatida muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: o'spirin, kasb tanlash, kasbiy tayyorgarlik, motivatsiya, qobiliyat, psixologik muammo, yo'naltirish, ijtimoiy muhit.

KIRISH

O'spirinlik davri shaxs hayotida kelajak kasbini tanlash bilan bog'liq eng muhim bosqichlardan biridir. Bu davrda yoshlar o'z qiziqishlari, qobiliyatlari va hayotiy maqsadlarini aniqlashga harakat qiladi. Biroq ko'plab o'spirinlarda kasbga tayyorgarlik jarayonida turli psixologik muammolar yuzaga keladi.

Kasb tanlashdagi asosiy muammolardan biri — qaror qabul qilishdagi ikkilanishdir. O'spirinlar ko'pincha o'z qobiliyatini to'liq baholay olmasliklari yoki ko'p variantlar orasida to'g'ri yo'lni tanlay olmasliklari sababli qiynaladi.

Yana bir muhim muammo — tashqi ta'sirlarning kuchliligidir. Ota-onaning bosimi, do'stlar fikri yoki jamiyatdagi stereotiplar o'spirinning mustaqil qaror qabul qilishiga to'sqinlik qilishi mumkin.

Shuningdek, kasblar haqida yetarli ma'lumotga ega bo'lmaslik ham katta muammo hisoblanadi. O'spirinlar ko'pincha kasblarning mazmuni, talablari va imkoniyatlari haqida to'liq tasavvurga ega bo'lmaydi.

Psixologik jihatdan o'ziga ishonchsizlik ham kasbiy tayyorgarlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ba'zi o'spirinlar o'z qobiliyatiga shubha qilib, imkoniyatlarini to'liq namoyon eta olmaydi.

Kasbiy tayyorgarlikni yaxshilash uchun maktab psixologining roli juda muhimdir. U o'quvchilarning qiziqish va qobiliyatlarini aniqlash, psixologik testlar o'tkazish va kasbiy yo'naltirish bo'yicha maslahatlar berishi lozim.

Oila ham bu jarayonda muhim o'rin tutadi. Ota-onalar farzandning qiziqishlarini qo'llab-quvvatlashi, uni majburlamasligi va mustaqil qaror qabul qilishiga sharoit yaratishi kerak.

Shuningdek, kasblar bilan tanishtiruvchi uchrashuvlar, ekskursiyalar va treninglar o'spirinlarning kasbiy dunyoqarashini kengaytiradi.

Yaxshi kasb-hunar egasi bo'lish insonning eng katta ziynatidir. U farog'atga,

kamolotga va izzat ikromga o'z kasb-hunari tufayli ega bo'ladi. O'z farzandlarini ilmi, hunarli qilib voyaga yetkazish millatimizga xos xislat bo'lib, ota-bobolarimiz farzandlarini savodini chiqarish, hunarli qilish uchun eng yaxshi muallimlarga, usta hunarmandlarga shogirdlikka berganlar, boshqa shahar va yurtlarga bilim olish uchun yuborganlar.

O'spirinlar kasb tanlashga qanday yondoshadilar? Bu mavzuda o'zbekistonlik psixologlar M.G.Davletshin, E.G'oziev, R.Yu.Toshimov, I.M. Asadov, chet el psixologlari A.V.Alekseyev, V.A. Kruteskiy, Ye.A.Klimov, L.Golovey va boshqalar o'z ilmiy izlanishlarini olib borganlar.

Psixologik tadqiqotlardan ma'lumki, o'smirlik yoshining oxirlariga kelib, o'qituvchi va ota-onalarning sa'i-harakatlari tufayli (kasbga yo'naltirish, kasblar haqida ma'lumotlar berish, targ'ibot ishlari va x.k.) yoshlarda o'zlarining kelajakdagi kasbini belgilab olishga intilishi paydo bo'ladi, kasbni o'ylab tanlaydilar, nima uchun shu kasbni tanlaganliklarini aoslab beradilar va o'z xohish - istaklariga ko'ra o'qishning 3 yillik ta'limga asoslangan akademik litsey yoki kasb-hunar kollejlarini tanlaydilar.

“Ta’lim to’g’risida”gi Qonun hamda Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturiga muvofiq amalga oshirilayogan islohatlarning ustuvor va bosqichma-bosqich prinsiplari asosida kadrlar tayyorlash va ta’lim tizimini isloh qilishning o’zoq muddatli **strategiyasi** ishlab chiqildi. Dasturning tarkibiy qismi bo’lgan o’zluksiz ta’lim tizimiga kiritilgan 3 yillik o’rta maxsus kasb-hunar ta’limining joriy etilishi tom ma’nodagi yangilik bo’ldi – yoshlar 9 yillik ta’limni tugatgandan so’ng, 3 yillik o’rta maxsus kasb-hunar o’quv yurtlari –akademik litseylar va kasb - hunar kollejlarida ta’limni majburiy –ixtiyoriy davom ettiradilar.

Majburiylik – bu ikki yo’nalishdan birida o’qishni davom ettirishning shartligi.

Ixtiyoriylik esa, o’quvchi o’zi qiziqqan hamda layoqatiga mos yo’nalishni erkin tanlashidir.

Akademik litsey va kasb - hunar kollejlarining maqomi tenglashtirilgan, ularning bitiruvchilari oliy o’quv yurtiga kirishda yoki tanlangan yo’nalishi bo’yicha faoliyat ko’rsatishda teng huquqlidirlar. SHu bilan birga akademik litsey va kasb-hunar kolleji o’z oldiga qo’yan maqsadlari bilan bir-biridan farq qiladi.

Akademik litsey o’quvchilarining qiziqishlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda ularning jadal intellektual rivojlanishini, chuqurlashtirilgan, ixtisoslashtirilgan holda o’qitishni ta’minlaydi. Akademik litseylarda o’spirin yoshlar o’zlari tanlagan yo’nalish bo’yicha bilimlarini oshirish va muayyan fan asoslarini chuqur mukammal o’zlashtirish imkoniyatiga ega bo’ladilar.

Inson tafakkuri, aqliy salohiyati ijtimoiy boylik hisoblanadi. Ular har qanday jamiyatning ijtimoiy –iqtisodiy taraqqiyotini belgilaydigan omillardir. SHunday yoshlarimiz borki, umumiy o’rta ta’lim jarayonida ma’lum yo’nalish bo’yicha

o‘zlarining iqtidorlarini, iste’dodlarini namoyon etadilar. Bu boylikdan oqilona foydalanish, uni to‘g‘ri yo‘naltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Akademik litseylar aynan shu maqsadni amalga oshirishga, iqtidorli, iste’dodli bolalarni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Kasb-hunar kollejlari esa o‘quvchilarning kasb-hunarga moyilligini, layoqatini, bilim va ko‘nikmalarini chuqur rivojlantirish, ularga tanlangan yo‘nalishlari bo‘yicha bir necha zamonaviy kasbni egallash imkoniyatini beradi. Masalan, Qo‘qon shahridagi pedagogika kollejida ham o‘spirin yoshlar boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi bilan birgalikda tasviriy faoliyat sohasini yoki musiqa sohasini ham egallamoqdalar.

Joylarda tashkil qilinayotgan kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar, viloyat markazlari va Toshkent shahrida tashkil etilgan Tashhis markazlari 9 sinfni tamomlayotgan yoshlarni iqtidori va layoqati, qiziqishlarini o‘z vaqtida aniqlash, uni psixologik metodlar yordamida diagnostika qilishni amalga oshiradi. Bu tadbirlar yoshlardagi kasb-hunarga bo‘lgan layoqatlilikni adekvat bilish, o‘z yashash joyidan o‘zoq bo‘lmagan sharoitda zarur, o‘z qobiliyatlariga mos hunar egasi bo‘lib yetishishiga yordam beradi.

O‘spirinlarga xos bo‘lgan xususiyat –kasblarni keskin tanlash va ularga shunday munosabatda bo‘lishdir. Ularning ko‘plari ayrim kasblarni yuqori baholaydilar, o‘quvchilarning ko‘z o‘ngida bu kasblarning ijtimoiy mavqei juda ulug‘dir, boshqa kasblarning ijtimoiy mavqei nihoyatda past. Lekin muammo shundaki, ko‘pgina kasblarning bunday mavqeligi jamiyat uchun, mamlakatimiz xalq xo‘jaligi uchun real ahamiyatga ega bo‘lmaydi.

V.Shubkin qiziqarli ma‘lumotlar keltiradi. Ma‘lum bo‘lishicha o‘spirin yoshlar sud-prokratura, iqtisodiyot, xarbiy, kompyuter, chet tillarini o‘rganish sohalariga qiziqadilar va mazkur kasblarni juda yuqori baholaydilar. Qishloq xo‘jaligi, sanoat ishlab chiqarish sohalariga oid, shuningdek tarbiyachilik, o‘qituvchilik kasblarining mavqeini past baholaganlar. O‘spirinlarning kasblarga bergan bahosi xalq ho‘jaligi ehtiyojlariga mos kelmaydi. Ayniqsa, ishlab chiqarish kasblarining mavqeini ko‘tarish muhimdir.

Litsey yoki kasb-hunar kollejlari kirib ta‘lim olayotgan o‘spirinlarning hammasini ham o‘zining kelajakdagi kasbini qat‘iy tanlab olgan deb ayta olmaymiz. Bir qancha psixologlarning bergan ma‘lumotlariga qaraganda, turli shahar va tumanlarda o‘zining kelajakdagi kasbini qat‘iy begilab olgan o‘quvchilar 65%-85% ni tashkil etadi, ya‘ni litsey yoki kasb-hunar kollejlari o‘quvchilarning ayrimlari o‘z kelajagi haqida xira tasavvurga ega bo‘ladi. “Men qaysi kasbning qaziqarli ekanligini bilmayman, kollejga esa uyimizga yaqin bo‘lgani tufayli kirdim” (ayrimlari akam o‘qiganligi yoki ota-onam tavsiyasi bilan) deb ko‘rsatganlar. “Yana o‘qimoqchiman, lekin qaerga kirishni o‘ylab ko‘rganim yo‘q” deydi litsey o‘quvchisi tadqiqot materiallarida. Lekin o‘quvchilar kelajaklarini, o‘z imkoniyatlarini

to'g'ri belgilab olgan holar ham ma'lum: "Men o'tloqlarni, dala va o'rmonlarni juda yaxshi ko'raman. Ayniqsa o'simliklarni parvarish qilishni juda yoqtiraman. Kollejni tamomlagach, agronomlikka o'qiyman. Yozgi ta'til vaqtida dalada ishlayman. Mening shunday rejam bor –dastavval sabzavotchilik brigadasida, pichanzorda, so'ngra bog'da, shundan keyin kombayn yonida ishlamoqchiman, maqsadim-ko'proq malaka orttirishdir". Professional niyatlarning barqarorligini o'rganish yuzasidan N.I.Krilov o'tkazgan tekshirish shuni ko'rsatadiki, hatto o'z niyatlarini amalga oshirib, oliy o'quv yurtiga kirgan talabalar orasida ham ko'plari o'zlarining kim bo'lishlarini oxirigacha hal qilmaganlar. Bunga sabab yoshlarni mazkur oliy o'quv yurtiga olib kelgan kasb haqidagi tasavvur bilan bu kasbning haqiqiy, amaliy mazmuni o'rtasidagi nomuvofiqlikdir. Ko'plari mazkur oliy o'quv yurtiga tasodifan kirgan bo'ladilar: "otam ham shifokor bo'lgani sababli kirdim", o'rtog'im kirayotgani sababli kirdim", "chunki bu yerga kirish osonroq bo'ldi" va xokazo.

Axir o'zining professional taqdirini tasodifan hal qilish murakkab kechinmalarga, tanlagan kasbi sohasida ikkilanishlarga, og'ir ichki ziddiyatlarga olib kelishi mumkin va olib keladi. Bu narsa yigit va qizlar uchun ham, jamiyat uchun ham katta zarar keltiradi.

O'spirin yoshlar oliy ma'lumot olishga, o'qishni oliy o'quv yurtida davom ettirishga bir tomonlama yondoshishlarini aytib o'tish kerak. Litsey va kollej o'quvchilarining 80% idan ko'prog'i oliy ma'lumot olishga intilamiz, deb qat'iy qaror qilgan, faqat ozchilik qismigina o'qishdan keyin ishlab chiqarishga bormoqchi ekanliklarini aytishgan (oliy o'quv yurtlariga bitta o'ringa 15-20 ta abituriyent hujjat topshiradi). Biroq ularning ma'lum qismigina oliy o'quv yurtiga real kira olishiga umid qilishi mumkin. Qolganlari ishlab chiqarish sohasida faoliyat yuritishlari kerak. Yoshlarning oliy ma'lumot olishga intilishining yaxshi tomonlari bo'lishi bilan birga buning salbiy oqibatlari ham bor. Birinchidan o'quvchilar o'zlari tanlagan oliy o'quv yurtiga kirish uchun topshiradigan 3-4 fanni chuqur o'rganishni mo'ljallaydilar xolos. Boshqa fanlarni o'rganishga vaqt sarflash oqilona va samarali ish deb hisoblanmaydi. Ikkinchidan, tanlagan fanlarni o'rganish ham M.G.Davletshin to'g'ri ko'rsatib o'tganidek, test talabalariga mos keladigan pragmatik xarakterga ega bo'ladi, ya'ni asosiy e'tibor test savollariga to'g'ri javob topishga qaratiladi.

Oliy o'quv yurtiga kirishga bir tomonlama psixologik ustanovka o'z niyatlarini amalga oshira olmagan bitiruvchilarga salbiy ta'sir qiladi. Muvaffaqiyatsizlik ularga og'ir ta'sir ko'rsatadi, ko'pincha bu holni o'z umidlarining barbod bo'lishi deb qaraydilar. O'quvchilar: agar oliy o'quv yurtiga bu yil kira olmasam, bir ikki yil kutaman, tayyorgarlik ko'raman deb o'ylaydilar.

Bularning hammasiga tarbiyaviy ishlarimizning bir muncha bo'sh olib borilayotganligi sabab bo'lmoqda, biz yigit va qizlarga oddiy ishlab chiqarish kasblariga muhabbatni singdirish, bu kasblarning ijtimoiy mavqeini oshirishga diqqat-

e'tiborni kuchaytirishimiz zarur. Astoydil ish olib borish, bu kasblarni qat'iyat bilan mohirona targ'ib qilish, ularning beradigan yuksak ijtimoiy taraqqiyot istiqbollarini ko'rsatishimiz zarur.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'spirinlarning kasbga tayyorgarlik muammosi kompleks psixologik yondashuvni talab qiladi. To'g'ri yo'naltirish, qo'llab-quvvatlash va axborot bilan ta'minlash orqali o'spirinlarning ongli kasb tanlashiga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Universitet, 2017.
2. Davletshin M.G'. Yosh davrlari psixologiyasi va pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2016.
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
4. Mahkamova G'. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent, 2019.
5. To'raqulov X., Mavlonov A. Pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
6. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1977.
7. Super D.E. The Psychology of Careers. – New York, 1990.
8. Holland J.L. Making Vocational Choices. – Psychological Assessment Resources, 1997.
9. UNICEF. Adolescent Development and Career Guidance Reports. – 2021.
10. UNESCO. Technical and Vocational Education and Training (TVET) Guidelines. – 2020.
11. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. Ta'lim va kasbga yo'naltirishga oid me'yoriy hujjatlar.
12. O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. Kasbiy yo'naltirish va raqamli ta'lim resurslari.